

TAHAKKÜMÜN ANTROPOLOJİSİ: MUHALİFLERİN İMHASINA İLİŞKİN BAŞLICA SINIRLILIKLAR KARŞISINDA “HÜKÜMDAR”IN SEÇENEKLERİ

Muhsin ALTUN*

Gönderim/Received: 28 Şubat/Feb. 2017
Kabul/Accepted: 25 Mart/March 2017

Öz

Bu çalışma, ilgili bazı tarihsel ve antropolojik bulgular yanında Güney Mezopotamya'daki ilk devlet ve uygarlıkların yükselişine atfen, muhalifleri yok etmeye azmetmiş bir “Hükümdar”ın karşılaşıcağı başlica sınırlılıklara odaklanmaktadır. Böyle bir Hükümdar, büyük ölçüde yargı, emniyet ve yeniden dağıtım gibi merkezi devlet işlevlerinden kaynaklanan sınırlamaların ötesine geçme gereği duyar. Dolayısıyla bu yüksek maliyetli projenin mahkemeler, emniyet-ordu ve mali-ekonomik kurumların özgün amaçlarından saptırılmasıyla başarılabilceğini öne sürmekteyiz. Hükümdar bu amaçla, önce üzerinde durduğu meşruiyet zeminini yıkmak için diyalektik olarak kendi karşıtı bir karakteri benimsemeli (1), planlarını bir “devlet kurma” temelinde yürürlüğe koymalı (2), basit takipçilerden daha fazlası olan bağımlularla etkileşiminde “gastro-politik”in rehberliğinden, büyücü ve rahiplerin ilhamlarından yararlanmalıdır (3). Yine de yazılı ve arkeolojik kayıtlar, bütün bunların söz konusu amaca ulaştırdığına dair çok az, Hükümdar’ın yıkıcı eğilimlerini dengeleyen bir muhalefetin varlığına dair daha fazla bilgi sağlamaktadır. Dahası, kayıtlar Hükümdar’ın hala gerçek bir hükümdar olarak kalmaktansa bu yolda kendisini bazı “çetevari” becerilerle donatması gerektiğini ima etmektedir. Buna dayanarak, herhangi bir rejimdeki Hükümdar’ın iktidarının doğası ve kapsamı üzerinde düşünmenin, böylesine iddialı bir hedefin maruz bulunduğı olası zorlukları ve başarı derecesini anlamamızı mümkün kılabilceğini öne sürmekteyiz.

---

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Doktora Programı | muhsinaltun01@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Siyasal Şiddet, Gastro-politik, Bağımlılık, Tahakküm, Militarizasyon.

The Anthropology of Dominance: The Ruler's Choices against the Primary Constraints Concerning Extermination of Dissidents

Abstract

This article, with a particular reference to the rise of early states and civilizations in southern Mesopotamia besides some relevant historical and anthropological finding, focuses on the main constraints that a "Ruler" confronts when he committed to exterminate dissidents. Such a Ruler needs to go beyond the constraints which largely derive from centralized state functions such as judiciary, security, and redistribution. We then suggest this heavy-cost project could be achieved through distortion of original purposes of institutions particularly courts, police-army, and financial-economic units. To this end, Ruler should first adopt dialectically an antagonistic character on his behalf to destruct the ground of legitimacy on which he stands (1), introduce his plans on a "state-making" basis (2), and should invoke guidance of "gastro-politics", and revelations of priests and wizards in interaction with his dependents which are more than simple followers (3). However, both textual and archaeological records provide little to suggest all these led the way to the goal concerned, but more to existence of an opposition balancing Ruler's destructive tendencies. Furthermore, they imply that Ruler, instead still remaining as a real ruler, should equip himself with some "gangster-style" skill in this vein. Relying on this, we suggest thinking about the nature and the limits of Ruler's power under any regime may allow us to understand possible challenges and degree of success to which such an assertive goal is vulnerable.

Key Words: Political Violence, Gastro-politics, Dependency, Dominance, Militarization.

Giriş

İnsan topluluklarının göçebe ve yarı-yerleşik düzenden yerleşik toplumlara doğru evrilmesi, siyasallığın doğasında da bir dizi değişimi koşullandırmıştır. Merkezileşmiş siyasal yapılara sahip yerleşik toplumlarda siyaset -İbn Haldun'un (1332-1406) terimleriyle ifade etmek gerekirse- ağırlıklı olarak *kahr* ve *şiddet* pratikleri üzerinden yürütülür. Bu iki pratiğin yoğunluğuna bağlı olarak, devleti yöneten ve/veya temsil eden "egemen güç" ile devlet aygıtının kendisi tedicen birbirinden ayrılır.

Egemen güç farklı düşünürlerin yapıtlarında farklı adlarla temsil edilmiştir. T. Hobbes (1588-1679) onu -Tevrat'ta geçen bir deniz canavarından esinlenerek- *Leviathan* olarak adlandırırken, N. Machiavelli (1469-1527) -muhtemelen ülkesi İtalya'nın prensliklere bölünmüş siyasal manzarasından etkilenecek- *Prens* unvanını uygun görür. Biz bu çalışmada egemen güce kısaca "Hükümdar" diyeceğiz. Kuşkusuz okuyucu bunun

yerine kral, sultan, otokrat, f hrer vb. adlandırmaları da yeğleyebilir. Hükümdar tiplmesiyle bir *archetype* yaratma niyetinde olmadığımızı belirtelim. Hükümdar, demokrasiler dahil herhangi bir rejimde karşılaşabileceğimiz, “muhaliflere sıfır tolerans” güdüsüyle hareket eden liderlerin soyut bir versiyonunu temsil edecektir.

İbn Haldun’un siyasal kuramında (1989: 353), “Hükümdarlık kahır ve şiddetle galebe çalmak ve hükmü altına almaktan ibarettir.” Bu türden iktidar tekniklerinin başarısı için gereken sosyoekonomik koşullar günümüzdekinden çok farklı değildir:

Arkasında kendisini koruyan ve kendisine yardım eden nesilden gelen akrabaları veyahut kölelik, azatlık, anlaşma ve hademelik gibi bağlarla kendisine bağlanmış olan yardımcıları bulunan kimse, ululuk derecesine erişir ve uyuğunun kuvvet ve kudreti yeter derecede olup da kahır ve galebe yolunu bulur ise bu fırsatı kaçırmaz (İbn Haldun, 1989: 353).

Mağripli düşünür burada, belli bir g  ve destek eşiğini açan Hükümdar açısından adeta kaçınılmaz olan bir yasallığa gönderme yapmaktadır.

 zerinden 600 yıldan fazla bir zaman geçse de siyasallığın “barbar” ve “uygar” toplumlardaki evrimi İbn Haldun’un öngörülerini doğrulamaya devam ediyor. *Merkezi* siyasal yapıların ortaya çıkışından beri merkeze egemen olanların başlıca amacı, muhaliflerin rıza ve itaate zorlanması, şu veya bu şekilde sindirilmesi, mümkün olan durumlarda tümden yok edilmesi şeklinde özetlenebilir. Bir Hükümdar için en mutlu olay, herhalde bütün muhaliflerinin gelip kendisine bağlılıklarını sunmasıdır. Ancak bu durum nadiren gerçekleşir; çoğu durumda Hükümdarın muhalifleriyle mücadele etmesi, onları ezmek için yüksek maliyetli projeleri yürürlüğe koyması, en yakınlarının olası ihanetini bildirecek bir istihbarat ağına sahip olması gerekir.

“Muhaliflerin topyek n imhası” hedefini, bu çalışmada Hükümdarın “uzun vadeli” emeli olarak adlandırıyoruz. Siyasal ve ekonomik açıdan yeterli olduğunu düşündüğü eşiği aştığında, Hükümdar kahır ve şiddet yolunu tutarak muhaliflerini ezme eğiliminde olacaktır. Peki, mevcut siyasal sistemin onaylayabileceği kısa vadeli başarılarla yetinmek yerine Hükümdar neden kendisine böyle iddialı ve zorlu bir hedef seçer? İbn Haldun’un yanıtı kısadır: “ nk  bu nefsin arzu ve talep ettiği bir şeydir” (1989: 353).

Bununla birlikte, mutlak monarşilerde bile yargı, emniyet, hazine-maliye gibi klasik devlet işlevlerini üstlenen kurumlar, Hükümdarın bireysel

arzu ve taleplerini yanıtlama bakımından az veya çok sınırlandırılmışlardır. Ancak kısa vadeli siyasal hedefleri onaylayan bu “sınırlandırılmışlık” durumu, muhaliflerini yok etmeye azmetmiş bir Hükümdar için sürekli ikilemler içinde kalmak demektir. Destekçileri, huzuruna her girişlerinde onu birbirine zıt seçenekler (meşru-gayrı meşru, legal-illegal, adalet-zulüm vs.) arasında tercih yapmaya çabalarken bulacaklardır. Çünkü devleti oluşturan kurumlar çoğunlukla *muhafazakâr* karakterlidir ve mevcut toplumsal düzeni savunur biçimde işlerler (Jouvenel, 1962: 161).

Bu çalışmada, muhaliflerin imhası gibi iddialı bir hedefin karşılaşılabileceği olası zorlukların ve başarı derecesinin, Hükümdarın kurumsal gücünün doğası ve sınırları üzerinde düşünerek anlaşılabilirliğini öne sürmekteyiz. Böyle bir düşünüş aynı zamanda, Hükümdarın bu uğurda seferber ettiği yöntemlerin *arkaik* ve *modern* formları arasında tür farkından çok derece farkı bulunduğunu öne sürmemizi de mümkün kılacaktır.

“Devlet Kurmak” veya İnşa Etmek

Devlet aygıtı kurum ve gelenekleriyle, yazılı ilke ve kurallarıyla, meşru şiddet ve yargılama araçlarıyla sıradan çete oluşumlarından ayrılır. Çete ve benzeri örgütlenmeler çoğu durumda çete önderinin ve savaşçıların özel çıkar ve kaygılarına hizmet etmek gibi görece yalın amaçlarla hareket ederler; merkezi yapılarla çatışmaya girdiklerinde de bu durum özünde değişmez. Esaslı değişiklikler ise daha çok bir *istikrar* kazanma ve *devlet kurma* (state-making) sürecine işaret eder.

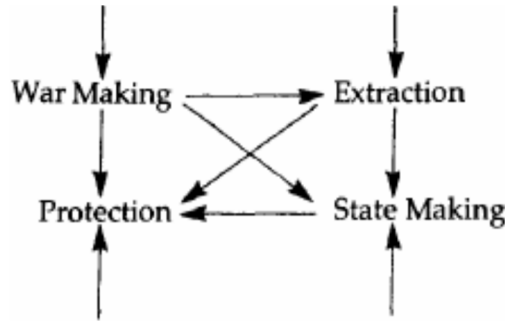
“Devlet kurmak” olarak çevirdiğimiz *state-making* kavramının kuramsal arka planı ABD’li siyaset bilimci C. Tilly (1929-2008) tarafından geliştirilmiştir. Batı Avrupa’daki devletlerin Ortaçağdan günümüze gelişimini inceleyen Tilly (1985: 169-187), bu devletleri kuranların ortak özelliğinin “organize şiddet” genel başlığı altında toplanan şu dört faaliyeti icra etmek olduğunu belirlemiştir:

1. **“Savaş yapmak” (war-making):** Güç uygulayıcıları olarak açık ve sürekli bir önceliğe sahip oldukları toprakların dışındaki rakiplerin yok edilmesi veya tarafsızlaştırılması.
2. **“Devlet kurmak” (state-making):** Bu topraklar içindeki rakiplerin yok edilmesi veya tarafsızlaştırılması.
3. **“Himaye” (protection):** Destekçi ve bağlıların düşmanlarının yok edilmesi veya tarafsızlaştırılması.

4. “Çekme” (extraction): İlk üç faaliyet için gerekli vasıtaların temin ve tedariki.

Tilly, bu faaliyetleri icra edenlerde gözlediği “yağmacı”¹ karakterden hareketle oluşturduğu “Devletin Yağmacı Kuramı”nda (Predatory Theory of the State), devlet kurmayı “lordun rakiplerini yok etmek veya tarafsızlaştırmak suretiyle belirli bir toprak parçası üzerinde baskın güç haline gelerek iktidarını güvenceye alması” olarak tanımladı. Bunun yukarıdaki dört ögenin karşılıklı etkileşimi üzerinden başarıldığını gösterdi.

Tilly’nin kuramında (1985: 183), Avrupa’daki klasik devlet kurma deneyimi şöyle bir nedensel örüntüyü izler: Büyük bir lord kendi bölgesinde egemen hale gelebilmek için etkili bir savaş yürüttüğünde, bu durum savaş vasıtalarının da² artan ölçüde bu bölge halkından *cebren* çekilmesiyle (extraction) sonuçlanır. Keza, savaş kapasitesinin inşası çekme kapasitesini artırır. Eğer başarılı olursa, bu çekmenin en belirgin yararı, büyük lordun yerel rakiplerinin ortadan kaldırılması, tarafsızlaştırılması veya asimile edilmesini koşullandırmasıdır ki bu da devlet kurmaya götürür. Çekme faaliyeti, vergi daireleri, polis güçleri, mahkemeler, kontrol memurları ve muhasebeciler formunda örgütlenmeler yaratacağından yine devlet kurmaya götürür. Bütün bu yapılar potansiyel rakip ve muhaliflerin kontrol edilmesini sağlar.

Şekil 1: “Devlet Kurma” süreci (Tilly, 1985: 183)

¹ Dilimizde tek bir karşılığı bulunmayan *predatory* sözcüğü yağmacılık, yırtıcılık, avcılık, saldırganlık gibi niteliklerin tümüne birden gönderme yapar. Ekonomi ve siyaset bilimi yazınında ise daha çok kendi refahını *maksimize* etme amacındaki Hükümdarın ve/veya siyasal elitin kaynaklar üzerinde kontrol kurma çabası bağlamında kullanıldığından (örn. Tilly, 1985; Levi, 1988); bu çalışmada sözcüğü “yağmacı” olarak çevirmeyi yeğledik.

² Adamlar, silahlar, gıda yükleme, taşıma ve/veya bunları satın almak için para gibi kaynaklar.

İbn Haldun'un (1989: 495) gözlemlerine bakılırsa, Tilly'nin Batı Avrupa devletlerinin kuruluşunda tespit ettiği yırtıcılık-yağmacılık, devlet inşasında evrensel bir eğilimi temsil eder gibidir: "Bütün kavim ve nesillerin idaresi ancak kuvvet ve kudretiyle galebe çalanların elindedir."

Kuruluşunu tamamlamış bir devlet, en arkaik formlarında bile Hükümdarla ilişkileri kan bağının ötesine geçen kalabalık bir memurlar, tahsildarlar, yargıçlar ve muhafızlar topluluğunu ifade eder. "Kamusal" olanı ve uyruklarının genel çıkarlarını temsil etmek gibi güçlü iddiaları dillendiren ağızlara sahiptir devlet. Hükümdarın bu konumunu muhafaza etmesi, ekonomik kaynaklara erişimin kontrolü yanında uygun "ideolojik" araçlar üzerinden kişisel çıkarlarını kamunun çıkarları gibi sunma becerisine bağlıdır. Hobbes'a (2013: 147) kulak verecek olursak, "monarşide özel çıkar kamu çıkarı ile özdeşdir."

Öte yandan devlet, -kökenlerinin incelenmesi çalışmamızın kapsamı dışında kalan- "iktidar" olgusunun merkezinde yer alır. Devlet-iktidar ilişkisi verili bir meşruiyeti de beraberinde getirir. Bu, H. Arendt'in (2012: 62) deyişiyle iktidarın "siyasal toplulukların varoluşuna içkin" olmasındandır; iktidar varlığını haklılaştırma ihtiyacı duymaz ama yaptığı şey meşrulaştırılmaya muhtaçtır. Oysa bazen "iyi" şeyler yaptıkları kabul edildiğinde bile çetelerin ne böyle bir avantajı ne de ihtiyacı vardır.

"Taç Giyen Baş" ya da "Hükümdar" Olarak Kalmak

Çeteler ve benzeri yapıların bir devleti ele geçirdiği durumlar nadir olsa da her defasında gözlenen, kent uygarlığı yanında devlet aygıtını yöneten kural ve geleneklerin son tahlilde bu gibi yapıların üyelerini ele geçirmesi olmuştur. Nerdeyse bütün yerleşik toplumlar bu süreci "taç giyen baş akıllanır" sözüyle özetlemişlerdir. Bunun nedeni şu olmalıdır: "Yeni bir iktidar" devrimciler hatta bizzat toplum tarafından kurulduğunda bile zamanla yaratıcılarının niyetlerinden kurtulur, kendisi için ve kendi nimetleri adına var olma eğiliminde olur (Jouvenel, 1962: 111).

Merkezi siyasal örgütlenmelerin insan yapımı diğer örgütlenmelere göre belirgin bir avantajından söz etmek mümkündür: Bir kez ortaya çıktıktan sonra hem mimarlarını hem de işgalcilerini etki altına alırlar. Kuşkusuz onların bu özelliği uzun bir tarihsel evrimin sonucudur, her zamanda ve toplumda aynı ölçüde gözlenmese de evrensel sayabileceğimiz bir özelliktir. İbn Haldun'un *asabiyet* kavramı ve "bedevi-hazari dikotomisi" üzerinden

merkezi siyasal yapılara ilişkin yaptığı teşhislere bugün hala gönderme yapıyor olması biraz da bundandır.

Acaba taç giyen başın çıldırması açıklanabilir mi? Çeteler veya savaşçı göçebe topluluklar bile yerleşikliği damgalayan siyasal yapıları bir kez ele geçirmekle uslanırken, siyasal ve/veya anayasal açıdan meşru yollarla işbaşına gelen bir Hükümdarın iktidara gelince çıldırması gibi bir durum düşünülebilir mi?

Kuşkusuz böyle bir durum tahayyül edilebilirse de Hükümdarın meşru biçimde devleti yönetmek ve/veya temsil etmek yerine örneğin çete reisliğini tercih etmesi, sonuçları dramatik olmakla birlikte düşük bir olasılıktır. Devlet aygıtını diğer örgütlenmelerden ayırt eden özelliklerden biri de kendini böylesi kötü akıbetten koruyacak mekanizmalara sahip olmasıdır. Dolayısıyla siyasal düşünürler ve kuramcıların bu tersine süreci açıklamaya girişmemiş olmaları doğaldır. Ne de olsa etkili olma iddiasındaki hipotetik çalışmalar bile belirli bir “akılcılık” endişesi taşırlar. Yine de çılgınlığın aşağıdaki üç belirtisi üzerinde yeterince durulduğunu söyleyebiliriz:

1. Siyasal rakiplerin suçlu gibi gösterilip cezalandırılması,
2. Emniyet hizmetlerinin “emniyetsizlik” kaynağı haline gelmesi,
3. Kaynakların “yeniden dağıtım” sürecinin siyasallaşması.

Her üç durumda da temel sorun, muhaliflerini tümenden yok etmeye azmetmiş bir Hükümdarın gerçekten “Hükümdar” olarak kaldığı sürece bunu başarıp başaramayacağıdır. Sınırlı sayıdaki örnek, eğer zaferini kutlamak istiyorsa Hükümdarın kendi karşısına dönüşmesi, eş deyişle tacından kurtulması gerektiğini ima etmektedir. Bu gerekliliğin ayrıntılarını aşağıda üç ana başlık altında inceleyeceğiz.

Suçlama Veya “Şüphelenme Hakkı”

Hükümdarın asıl gündemi uyrukların rıza ve itaatinin sağlanması olduğunda, rıza ve itaatinden şüphe duyulan kişi ve gruplara karşı kahır ve şiddete dayalı bir siyaset yürütmesi akılcı bir seçenek olabilmektedir. *Mukaddime*'de sıkça kullanılan sözcüklerden ikisinin *kahır* ve *şiddet* olması rastlantı değildir. Böyle bir siyasetin adalet ve emniyet mekanizmaları, eş deyişle mahkemeler ve polis gücü gibi devletin meşru kurumları üzerinden yürütülmesi de ilk bakışta aynı ölçüde akılcı görünmektedir.

İbn Haldun'a göre (1989: 641), muhalifleri “töhmetsizlikle cezalandırarak” şeriata aykırı olsa da *siyaseten* uygun ve meşru olabilir: “Siyasette ise herhangi bir kişide ve onun halinde o suç ve cinayeti işlemekle

ittihâm edilebilecek şüpheler sezildiği takdirde, umumun maslahat ve menfaati için zorla suç ve cinayeti itiraf ettirmek üzere hakime cezaya çarptırmak salâhiyeti verilir.” Burada ima edilen “şüphelenme hakkı” kuşkusuz siyasal açıdan verili değildir. Bir başka deyişle, Hükümdarın iktidara gelir gelmez hazır bulduğu bir hak olmayıp, daha çok iktidarın tahkimi sürecinde tedricen inşa edilen bir haktır; siyasal arenada kazanılan zaferlerin *kümülatif* bir karşılığıdır.

Bununla birlikte, muhaliflerin ezilmesi söz konusu olduğunda yargı erki Hükümdarın gündemiyle uyumlu kararlar alma kabiliyeti bakımından içsel olarak sınırlandırılmıştır. Bu sınırlılık, yargıyı ne ise o yapan başlıca özelliklerle ilgilidir. Örneğin yargı erki gerek bireyler arası gerekse bireylerle kamu otoritesi arasındaki ihtilaflarda veya suçlamalarda neyin “adil” olduğunu söyler. Keza, yargıç ilkesel olarak Şeriata veya yasalara göre hüküm vermek durumundadır ve bu ikisi hemen her zaman suçlamanın “maddi kanıtlar” üzerine bina edilmesini ister. Özetle, yargı erki bu haliyle Hükümdarın uzun vadeli emellerine sonsuzca hizmet edebilecek kabiliyette değildir.

Yargıçları Aşmak veya “Mahkemeleri Paketlemek”

Hükümdarın bu sınırlamaya karşı bulduğu çözümü İbn Haldun “kadiyî töhmetle hüküm vermektan kurtarmak” olarak niteler. Yargıç eğer soyut suçlamalar üzerinden hüküm vermeye yanaşmazsa bu işi başka bir organa devrederek sonuca gitmek akıllıca olacaktır; yargıç ikilemde bırakmak anlamsız, ikna etmeye çalışmak yararsızdır. Geçmişteki Hükümdarlar, modern mevkiadaşları kadar olmasa da bu konuda yeterince özgün çözümler üretebilmişlerdir. Bunlardan en bilineni, şüpheye dayalı cezalandırmaları icra etmek üzere güvenlik bürokrasisi içerisinde özel yetkili birimler oluşturmaktır: “Hakimin sabit olmayan suçı cezalandırmaya yanaşmaması halinde, bu iş mahkemelerden alınarak sultanın komutanlarından veya azatlılarından birine verilir” (İbn Haldun, 1989: 641).

Görece yakın bir tarihte, ABD halkı bundan daha az özgün olmayan “Court-Packing” planının başarısızlığına tanık olmuştur. Ülkenin kudretli başkanlarından Franklin D. Roosevelt, *New Deal* programı kapsamında çıkarılan yasaların çoğunun Yüksek Mahkeme tarafından geçersiz kılındığını gördüğünde, 70 yaşını aşmış üyelerin yerine yenilerini atayarak oy dengesini değiştirmek ona makul bir seçenek gibi göründü. Ne de olsa bu üyelerin

çoğu Cumhuriyetçi başkanlar tarafından atanmıştı.³ Ancak 1936'daki ezici seçim zaferinin ardından "Yargılama Usulleri Reformu" tasarısını Kongre'ye gönderdiğinde, Cumhuriyetçiler bir yana, yardımcısı John N. Garner başta olmak üzere Demokratların çoğunluğunun bile Roosevelt'le aynı endişeleri paylaşmadığı görüldü. Tasarı Demokratların kontrolündeki Senato Adalet Komisyonunda uzun süre bekletildikten sonra 29 Temmuz 1937 günü Yüksek Mahkemeye ilgili düzenlemeler çıkartılarak kabul edildi. Aynı şekilde Kongre'de oylanan tasarı 26 Ağustos'ta Roosevelt tarafından onaylandı. Çoğunluk anayasal güçler dengesinin korunmasını daha önemli görmüştü (Leuchtenburg, 1966; Gely ve Spiller, 1989).

Kuşkusuz bizzat yargıçlar üzerinde yürütülecek bir çalışmanın da Hükümdar lehine sonuçlar üretmesi mümkündür: Birtakım maddi özendiricilerle ikna etmeyi denemek, korkutma ve sindirmeye dayalı bir iletişim stratejisi izlemek, bunlar da olmazsa bir bahaneyle kürsüden indirmek hatta hapsedmek. Ancak bu yollardan her birinin siyasal açıdan riskler barındırdığı açıktır. O yüzdendir ki uzun vadeli emelleri olan Hükümdarların nadiren yargı erkini bu emeller doğrultusunda tasarlamak gibi bir eğilimleri olmuştur. En zalim krallar bile siyasal hedeflerini gerçekleştirirken sıklıkla "adil" görünme ihtiyacı duymuşlar, çılgının biri sanılmaktan sakınma basiretini gösterebilmişlerdir.

"Güvensizlik" Üreten Güvenlik Önlemleri

Çıldırmadıkları durumlarda da Hükümdarlar kendi güvenliklerinin sağlanması konusunda duyarlı olmuşlardır. "Kralı koru!" emri bütün monarşilerde güvenlik bürokrasisinin başlıca önceliğini ifade edegelmiştir. Yine de uyruklar için emniyeti temsil eder görünen silahlı güçler Hükümdarın uzun vadeli emelleri için seferber edildiğinde, muhalifler için kritik bir "güvensizlik" (insecurity) kaynağı haline gelebilir. Bir başka deyişle, devletin güvenliği sağlamak için aldığı önlemler, önlemin yokluğuna nispetle daha "güvensiz" bir ortam yaratabilme potansiyeline de sahiptir.

Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından başta ABD olmak üzere demokratik kurumlara sahip devletler tarafından "terörle mücadele" kapsamında alınan güvenlik önlemlerini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. O günden beri devletler, "şüpheli davranışların tespiti ve

³ *New Deal* programının uygulandığı 1930-40 yılları arasında görev yapan toplam 9 yüksek yargıçtan 7'si Cumhuriyetçi başkanlar tarafından atanmıştı (Gely ve Spiller, 1989: 29).

raporlanması” çalışmalarında olduğu gibi, İbn Haldun’un ima ettiği şüphelenme hakkını emniyet birimlerinin operasyonlarına yön veren başlıca ilkelerden biri olarak tanımış gibidirler. Bu önlem formlarının bilhassa “olağan şüpheliler” açısından bir güvensizlik kaynağı oluşturduğu çeşitli çalışmalarda gösterilmiştir (Samimian-Darash ve Stalcup, 2016). Bunun nedenini Hükümdarın güvenlik konusuna ilgisindeki değişimde aramak gerekir.

Jouvenel (1962: 339) güvensizliği “felaketli bir olayla tehdit edilmenin verdiği ruhsal acı” olarak tanımlamıştır. Bu şekilde güvensizlik -karmaşık bir doğası bulunan- güvenliğe göre Hükümdar açısından daha kolay yönetilebilir bir duruma gönderme yapar. Çünkü güvensizlik duygusu ne kadar büyük ve bireyin korunma arzusu ne kadar güçlü olursa, bu korunma için ödeyeceği bedel de o kadar yüksek olacaktır. Bu durum güvensizliğin neden “siyasal olarak” planlanabileceğini açıklar.

Devletin silahlı güçlerinin müdahalesi üzerinden güvensiz bir ortam yaratılması, muhaliflerin sindirilmesi için gerekli olsa da yeterli güvence sağlamaz; şiddetin yaygınlaştırılması, “kültürel olarak” yeniden inşası ve üretilmesi de gerekir. Yaygınlaşan şiddetin yol açtığı güvensizlik ortamının Hükümdar lehine sonuçlar doğurması bu sayede mümkün olabilir. Kültürel olarak üretilen şiddetin hedef nesnesi *marjinal* olanlardır ya da Hükümdarın hedef gösterdiği kişi veya grupların marjinalleştirilmesi için şiddetin kültürel formları seferber edilir. Ancak devletin polis, jandarma gibi klasik güvenlik birimleri bu amaca ulaşma bakımından içsel olarak sınırlandırılmış durumdadır. Bu birimleri ne iseler o yapan temel özellik, onların “kanun uygulama kurumları” (law enforcement bodies) olarak örgütlenmiş olmasıdır.

Şiddetin üretilmesi ve yeniden inşası sürecinin ürünü olan “Günlük Şiddet” (Everyday Violence) kavramını, antropolog N. Scheper-Hughes (1992: 224, 230) “toplumun günlük yaşamında şiddetin rutinleşmesi” olarak tanımlar. Emniyetsizliğin *kronik* haline gönderme yapan bu tanımları “tam gün şiddet” şeklinde de çevirebiliriz. Günlük Şiddet pratikleri devlet terörünün bir çeşidini oluşturur; sıradan insanların günlük, olağan dünyasında, onları devletle temas etmeye zorlayan kamusal ritüel ve kurallar üzerinden işler. Günlük Şiddet, -toplumun değil- devletin güvenliğinin şiddet veya terör üzerinden başarılmasını öngörür. Böylece şiddet, geniş kitleleri korkunun kültürel ayrıntıları üzerinden kontrol etmenin bir yolu haline gelir.

Globalleşme ve Devlet Terörü

Yukarıda değindiğimiz gibi, devletin klasik güvenlik kurumları “ulusal güvenlik” gibi görece geniş kapsamlı konularla ilgilendiklerinde bile son tahlilde toplumun suçtan ve şiddetten korunmasına, şiddet eylemleri üzerinden kamu otoritesinin aşındırılmasını önlemeye odaklanmışlardır. Hükümdarın uzun vadeli emellerinin hayata geçirilmesi ise şiddetin önlenmesinden (güvenlik) çok tam gün esasına göre üretilmesine (güvensizlik) bağlıdır; bilhassa muhalifler için “güvenli” bir alan bırakılmamalıdır. Hükümdarın bu konuda emniyet kurumlarının imkân ve kabiliyetlerine güvenemeyeceği açıktır. Neyse ki *Neoliberal* yazarların çokça gönderme yaptığı “Globalleşme” süreci bu konuda yeterince seçenek üretmiş sayılır. Bu süreci güvenlik ve şiddet olguları açısından kısaca irdelemekte yarar vardır.

Globalleşme ile birlikte modern devletin zayıfladığı ve görünmez hale geldiği yönündeki iddialar abartılıdır ve çoğunlukla Neoliberal kaynaklıdır. Bu durum özellikle şiddet ve onun kültürel inşası söz konusu olduğunda böyledir. Günümüzde kırsaldaki gerilla grupları ve kentlerdeki silahlı çeteler ve *mafya* gibi devlet-dışı aktörler dünyanın bazı yerlerinde şiddetin önemli faileri arasına girmiş olsalar da devletler eliyle icra edilen şiddet ve terör odakta kalmaya devam etmektedir. Karakterindeki bazı ciddi dönüşümlere rağmen devlet hala şiddetin başlıca aktörüdür (Samimian-Darash ve Stalcup, 2016: 6). Günlük dildeki kullanımları genelde yersiz olmakla birlikte, dünya üzerinde “devlet terörü” deyimini üreten koşullar hala görece yaygınlığa sahiptir.

Devlet terörü, devlet veya onun temsilcileri veya destekçileri tarafından bilhassa sivil bireylere ve halklara karşı bir baskı ve kontrol aracı olarak şiddet kullanılmasını veya kullanma tehdidinde bulunulmasını ifade eder (Sluka, 2000: 1-2). Örneğin hükümet yetkililerinin ve/veya etkili yazarların belirli kişi ve gruplara yönelik söylemleri böyledir. Bu söylemler emniyet veya istihbarat kurumlarının desteklediği ya da göz yumduğu “ölüm mangaları” (death squad) tarafından icra edilen şiddetle birleştiğinde, her ikisi birlikte bir “terör kültürü” oluşturur.

Ölüm Mangaları

Hobbes (2013: 182) devletin koruması altındaki kişiler için özel savunma gücü gerekmeyeceğini savunsa da uzun vadeli emelleri olan Hükümdarların doğrudan kendilerine bağlı silahlı birlikler oluşturma eğilimi yeni değildir. Siyasal şiddete ilişkin literatürde ölüm mangaları genellikle “devlet

düşmanı” olarak tanımladıkları kişilere karşı yargısız infazlar gerçekleştiren, üyeleri doğrudan veya dolaylı olarak hükümet ve/veya güvenlik güçleriyle gizli anlaşmalı grupları ifade eder (Sluka, 2000: 5). Silah ve istihbarat temini dahil olmak üzere üyelik ve gizli anlaşmanın çeşitli formları bakımından ölüm mangaları ile güvenlik güçleri arasında az veya çok örtüşme vardır.

Özellikle orta ve güney Amerika’daki ABD destekli faşist rejimler, 1970 ve 80’li yıllarda nefret söylemi ve ölüm mangaları üzerinden ürettikleri terör kültürü sayesinde muhaliflerine karşı etkili operasyonlar yürütmüşlerdir. Özgün adlarıyla (Esquadrao da Morte- EM) ilk kez 1960’larda Brezilya’da ortaya çıkan ölüm mangaları, kuruluş ve eylemleri itibarıyla *illegal* yapılardır; ordu ve polis teşkilatı içinde örgütlendiklerinde ise *extra-legal* (yasal ötesi) olarak nitelenmeleri daha doğrudur. Ölüm mangaları, eylemlerine göz yumulduğu ölçüde muhaliflerin sindirilmesi amacına hizmet ederler. Ölüm mangalarının hedef nesnesi -ABD’li bir diplomatın ifadesiyle- “kafasında bir fikir taşıyan herhangi biri”dir (Sluka, 2000: 5). Burada birkaç örnek vermek yararlı olabilir.⁴

1982-92 yılları arasında yaklaşık 150.000 kişinin yargısız infazını gerçekleştirmekle suçlanan El Salvador’daki ölüm mangalarının sloganı etkileyicidir: “Vatansever ol, bir rahip öldür!” Çoğu Latin Amerika ülkesinde olduğu gibi El Salvador’da da Katolik din adamları sosyalist muhalefetin yanında yer almışlardı. Nitekim sadece 1977-80 yılları arasında 12 din adamı öldürüldü. 24 Mart 1980 günü San Salvador Başpiskoposu Oscar Romero’nun bir ayın sırasında öldürülmesi, ülkede on yıldan uzun sürecek iç savaşın fitilini ateşledi. Diğer meslek grupları da yargısız infazlardan muaf değildi. Örneğin sağlık çalışanlarının ölü bedenleri, muhaliflere gözdağı vermek amacıyla üzerlerine “EM” harfleri kazanarak teşhir edilirdi.

Peru’nun Japon kökenli devlet başkanı Alberto Fujimori ise iktidarda bulunduğu 1990-2000 arası dönemde sol sendikacılar ve siyasal aktivistleri iktidarına tehdit olarak görmüştü. Muhaliflerini Maoist “Aydınlık Yol” veya Marksist-Leninist “Tüpac Amaru Devrimci Hareketi” üyesi olmakla suçladığında, emrindeki anti-komünist ölüm mangası *Grupo Colina* seri infazlar gerçekleştiriyordu. Grupo Colina üyelerinden bazılarının insan hakları ihlalinin mahkum olması üzerine Fujimori bunların affını öngören bir yasayı onayladı. Anayasa Mahkemesi bu yasayı anayasaya aykırı

---

⁴ El Salvador ve Peru ile ilgili örnekler, başta *Wikipedia* olmak üzere İnternetteki açık kaynaklardan derlenmiştir.

bulduğunda ise mahkemenin af kanunlarını inceleme yetkisini kaldıran bir yasayı onaylamaktan çekinmedi.⁵

6 Eylül 1968'de Kolombiya'nın Medellín kentinde düzenlenen II. Latin Amerikalı Piskoposlar Konferansının⁶ ardından, büyük toprak sahipleri ve sanayicilerden oluşan siyasal-ekonomik elite olan geleneksel desteğini çeken Brezilya Katolik Kilisesinin ülkedeki dışlanmış grupların demokratik uyanışına öncülük etmesi krize neden oldu. Kilise özellikle 80'li yıllarda gecekondulu bölgesi dernekleri, kadın kulüpleri, kırsal işçileri savunma birlikleri gibi STK'ların kuruluşuna destek verdi. 1980'de Brezilya Ulusal Piskoposlar Konferansı yayınladığı bildiride, sadece toprak ağaları ve kiralık silahşorları değil, devletin kendisini de ülkedeki yaygın şiddetin failleri arasında gösterdi. Sonuç, kırsal sendikalar, arazi hakkı iddiaları ve gecekondulu dernekleriyle ilişkili rahip ve rahibelerin öldürülmesiyle zirveye ulaşan polis destekli bir yıldırma kampanyası oldu (Scheper-Hughes, 1992: 221).

Ölüm mangaları ve benzeri oluşumların *demokratikleşme* ile birlikte çoğaldığını gözlemek ilginçtir. Hatta Holston ve Appadurai (1999: 201) uluslar demokratikleştikçe güvenliğin özel ve piyasa formlarının kullanımının arttığını, böylece demokratikleşmenin “devlet-benzeri” doğrudan şiddetin kendine ait formlarını da beraberinde getirdiğini ileri sürmüşlerdir. Globalleşme konusuna eleştirel yaklaşan Appadurai'ye göre (2006: 35-48), globalleşme pek çok yönden sömürü ve eşitsizliğe dayalı kapitalizmin yayılmasıyla bağlantılıdır; zengin ve fakir arasındaki kutuplaşma arttıkça “öfke ve şiddetin coğrafyası” da genişlemektedir. Uzun süren bir iç savaşın ardından Neoliberal politikalara ve demokrasiye geçiş bağlamında yeni şiddet ve güvensizlik formlarının zuhur ettiği El Salvador bunun tipik örneğidir (Samimian-Darash ve Stalcup, 2016: 9-10). Özetle,

⁵ Grupo Colina üyeleri 2010 yılında yargılandı ve 10 ila 25 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldı. Fujimori ise çalkantılı bir siyasi kariyerin ardından 2009 yılında yargılandı ve Grupo Colina'nın eylemlerinden sorumlu tutularak 25 yıla mahkum oldu. Bkz. <https://www.theguardian.com/world/2011/sep/06/peru-human-rights-fujimori> (Erişim: 28.01.2017).

⁶ Latin Amerika'daki Katolik din adamları açısından dönüm noktası teşkil eden bu Konferansta “yoksul lehine tercih” olarak özetlenebilecek bir dizi karar alınmıştı. *Marksist* öğeler içerdiği iddiasıyla Vatikan'ın tepkisini çeken Medellín kararlarının hayata geçirilmesine yönelik girişimler, El Salvador'dan Arjantin'e kadar geniş bir coğrafyada Katolik din adamlarını faşist rejimlerin hedefi haline getirdi. Yorumlar için örneğin bkz. <https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/159.pdf> (Erişim: 28.01.2017).

yurttaşların güvenliği söz konusu olduğunda, olgular globalleşmenin *devletsizleşme* anlamına geldiği iddiasını doğrular gibidir.

Militarizasyon ve Militarizm

Fransa kralı VII. Charles'ın (1403-1461) 12.000 kişilik ordusuna bakılırsa, haleflerinden XVI. Louis'nin (1754-1793) 180.000 askeri önemli bir avantaj sayılmalıdır. Yine de 1789'daki devrim sırasında kralın yanında değillerdi. Napolyon ise iki milyondan biraz fazlasına komuta ederken yenilgiye uğradı. O günden beri yaşanan gelişmeler Montesquieu'nün kehanetini doğrulamış gibidir: “Askerlere sahip olmak, askerlerden başka bir şeye sahip olmamakla sonuçlanacak ve biz kısa zamanda Tatarlara benzeyeceğiz”⁷ (Jouvenel, 1962: 6, 149). Günümüzde muhaliflerin topyekûn imhasına niyetlenmiş çoğu Hükümdar, geniş toplumsal desteğin de en az sayısal üstünlükler kadar değerli olduğunun farkındadır. Ülke içindeki bütün nüfusun toptan bir savaş ya da totaliter bir barış için seferber edilmesi, Hükümdarın yeni kavram setleri ile düşünmesini gerektirir ki *militarizasyon* (askerleşme) bunlardan biridir.

Özellikle “ulusal birlik ve beraberlik” söylemi üzerinden belirli bir ulusal-etnik kökene yapılan göndermeler, aynı kökeni paylaşmayanlara yönelik şiddetin “meşru” kılınmasında etkili olabilmektedir. Buradan türetilen militarizasyon, sivil toplumun kendisini şiddetin üretimi için örgütlediği, karşıtlık ve gerilim içeren bir toplumsal süreci ifade eder (Samimian-Darash ve Stalcup, 2016: 7). Bir başka deyişle, sivil toplum şiddetin kültürel yeniden inşası ve üretilmesi üzerinden kendi karşıtına (anti-civil) dönüştüğünde *militarize* olmuş demektir. Hobbes'un (2013: 101) sivil toplumun karşıtını “herkesin herkese karşı savaş halinde olduğu doğa durumu” olarak tanımlaması anlamlıdır. Kuşkusuz Hükümdarın bunu “militarize toplum” olarak anlaması da mümkündür.

Militarize olmuş toplumlarda, teknik olarak “barış” hali geçerli olsa bile savaş daima zihinlerdedir (Gusterson, 2007: 156). Hükümdar çoğu kez askeri tasavvurları popüler kültüre mal edecek bir iletişim stratejisi üzerinden bunu başarır. Askeri etkinliğin devletin en yüce çıkarı olarak sunulması, ulusal tarihin askeri eylemleri meşrulaştıracak şekilde yeniden inşası bu kapsamda sayılabilir.

Toplumsal yaşamın militarizasyonu, zihnin gittikçe artan bir militarizasyonunu da beraberinde getirir. Bu durum basit ya da mekanik bir

---

⁷ Jouvenel'in alıntılıdığı metin için bkz. Montesquieu (1998: 317).

etki olarak anlaşılmalıdır. Aksine, kişiler arası ilişkilere hakim olan nerdeyse kontrolsüz haldeki şiddetin düşüncenin askeri formlarının artan üstünlüğü ile ilişkili olduğu konusunda şüphe yoktur. Bu psiko-sosyal militarizasyonun en ciddi etkisi, var oluşun -toplumsallaşma süreci ile taşınan- “normal” bir yolu olduğunda ortaya çıkar. Yoksulluktan kurtuluşun yolunu bütün yoksulları öldürmekte gören çocukların durumu böyledir (Martín-Baró, 1989: 18).⁸

Militarizasyon, askeri yapılar ve usullerle sivil yaşamın bazı yönleri arasındaki doğrudan bağlantıya dikkati çekerken, “militarizm” militarizasyon süreçlerinin “doğal” olarak takdim edildiği daha geniş bir kavrama gönderme yapar (Samimian-Darash ve Stalcup, 2016: 8). Militarizmin yansımalarını TV kanallarına sıkça konuk olan savaş uzmanlarının çeşitli silahlar hakkındaki açıklamalarında gözlemek mümkündür. Bu açıklamalarda belirli metaforlar, örneğin etnik temizlik, temiz bomba vs. kullanılarak potansiyel kurbanlar *dehumanize* edilirken onları öldüren silahların *humanize* edildiğine sıklıkla tanık oluruz. Keza, öldürülen bir terörist “etkisiz hale” getirildiğinde veya hayatını kaybeden bir güvenlik görevlisi “şehadet şerbeti”ni içtiğinde, acıların hafifletilmesinden çok insan ölümünün en dramatik formlarının belirli ritüel ve metaforlar üzerinden doğallaştırılması başarılmaktadır.

İşte ölüm mangaları ve benzeri paramiliter yapıların yaydığı şiddet ancak ölümlerin “doğal” karşılandığı militarize toplumlarda meşruiyet kazanabilir ve böylece Hükümdarın gündemine hizmet edebilir. Hizmetin başarı göstergesi ise oldukça yalındır: Bir muhalif veya “marjinal” olarak, gece yarısı kapınızı çalanların polis olmasını dilediğinizde Hükümdar amacına ulaşmış demektir.

Kurbanlaştırma ve “Ideocide”

Topyekûn imha sürecinde Hükümdarı en çok meşgul eden konuların başında muhaliflerin de “insan” olduğu gerçeği gelir. Bu gerçekle yüzleşmek kolay değildir ve özellikle takipçilerin desteğinin garantilenmesi bağlamında riskler barındırır. Hedef topluluk ve grupların, “sapkınlık” iması içeren bir

⁸ Martín-Baró'nun (1989: 6) 1987 yılında “El Salvador’da toplumsal sınıf kavramının oluşumu” üzerine yürüttüğü bir araştırma projesinde, farklı toplumsal sınıflara mensup çeşitli yaşlardaki 200’ün üzerinde çocukla mülakat yapılır. “Hiç yoksul insan kalmaması için ne yapmak gerekir?” sorusunu, üst sosyoekonomik sınıflardan çocukların çoğu şöyle yanıtlar: “Hepsini öldürmeli!”

dizi tanımlama ve damgalama üzerinden toplumun geri kalanından farklılaştırılması uygun bir çözüm olarak görünmektedir.

Bu çözümün hayata geçirilmesinde başlıca rol -burada ayrıntısına girmeyeceğimiz- devletin *ideolojik* aygıtlarına düşer. Devlet, kurbanların parazit, pislik, sülük vb. sıfatlara layık “alt-insanlar” (sub-humans) olduğu ve ulusal bünyenin kanserli hücreleri oldukları şeklindeki ideolojik argümanın doğruluğu kendinden menkul kanıtlarını sunarak katiller ve kurbanları arasında bir ayırım yaratmak suretiyle büyük ölçekli kısımları kolaylaştırır (Appadurai, 2006: 56). Devlet terörünün hedef nesnesi “kurban”dır.

Muhaliflerin Hükümdar karşısındaki durumunu kavramak için birey ve topluluk arasındaki ayırımın ötesine geçmek gerekir; onlar alelade bireyler ya da topluluklar değildir. Sayılarının az olması veya zaten *azınlık* olmaları tehlikesiz oldukları anlamına gelmez. Aksine, bu halleriyle ulusal saflığın, birlik ve beraberliğin başarılmasının önünde engel oluştururlar; “kurban” seçilmeleri bundandır. Kurban kavramı, toplumsal olarak inşa edilmiş özel acıları açıkladığı gibi Hükümdarın kendi iktidarını güvenceye almak için bu acıları nasıl kullandığının anlaşılmasını da sağlar. Bununla birlikte, *Toplumsal Acı, Günlük Şiddet ve Terör Kültürü* kavramları daha çok kurbanların içinde bulunduğu koşulları ve “kurban olma” halini (victimhood) açıklamak için kullanılmaktadır (Samimian-Darash ve Stalcop, 2016: 7).

Başarılı bir “kurbanlaştırma” (victimisation) için, Hükümdarın çatışan ideolojiler temelinde yürütülecek bir siyaseti desteklemesi beklenir. Nitekim günümüzün parçalanmış siyasal dünyasını damgalayan en önemli gelişme, gruplar arasında şüphe ve belirsizliği yoğunlaştıran ideolojilere dönüşür. Appadurai (2006: 1-13) bunu *Ideocide* (ideolojik öldürme) olarak adlandırır. Ona göre ideocide, bütün bir ulusu ve yaşam tarzlarını hedef alan ideolojik bütüncülüğün (totalism) yeni bir formudur. İdeocide kaynaklı terörizm, askeri ve sivil alan arasındaki çizgiyi belirsizleştirir; ulusal kimlik, devlet gücü ve etnik-ulusal saflık konularındaki endişeleri yoğunlaştırmaya yarar.

Tahakküm Hiyerarşisi

Muhaliflerin topyekûn imhası söz konusu olduğunda, Hükümdarın şiddeti sonsuzca, öldüresiye uygulaması güçlü bir olasılıktır. Bu şiddet, her durumda Hükümdar adına bir “tahakküm hiyerarşisi” oluşturuluncaya değin devam edecektir. Hükümdarın yeterli güce ulaştığında muhaliflerine karşı kahır ve şiddete yönelmesini, İbn Haldun (1989: 353) nefsin arzu ve

taleleriyle açıklamıştı. Demek ki bu süreçte Hükümdarın “insan” olduğunu gösteren nerdeyse tek kanıt, kahır ve şiddete olan iştahıdır.

Hayvanlar âlemindeki şiddetin “ölümcül” formları antropologların ilgisini çekmiştir. Toplumsal hayvan grupları içerisindeki çatışmaların biyolojik kökenleri incelendiğinde, “Doğal Seleksiyon”un esasen bu tür çatışmaları desteklediği görülmektedir. Özellikle tahakküm hiyerarşisinin tahkimi çatışmaya ihtiyaç duysa da bu çatışmalar ölüm ve yaralanmaları asgari kılacak şekilde *ritualize* olma eğilimindedir. O kadar ki tek başına yaşayan avcı kara hayvanları arasında bile başlıca çatışma düzenleme tarzı ritualizasyondur. “Törenselleştirme” olarak çevirebileceğimiz ritualizasyon, çatışmaların biyolojik olarak programlanmış teslimiyet ve taviz jestlerinin eşlik ettiği öldürücü olmayan darbelerle sona ermesini ifade eder. Örneğin zehirli yılanlar kavga ederken keskin dişlerini hasımlarına geçirmektense güreşmeyi tercih ederler, sivri gagalı kuşlar birbirlerinin gözlerini gagalamazlar. Keza, kurtlar kavga sırasında rakiplerinin boğazını ısırılmazlar (Marinoff, 2014: 5).

Bölgesel veya hiyerarşik anlaşmazlıkların çözümünde rutin biçimde rakiplerinde ölümcül yaralar açan hayvanların kısa sürede nesli tükenirken bu gibi çatışmaları ritualize etmiş hayvanlar yaşam mücadelesinde daha avantajlı durumdadırlar. Özetle, doğal seleksiyon her türlü çatışmayı değil çatışmanın ritualize edilmiş formlarını desteklemektedir. Genel kural şudur: Doğa bir türü ölümcül silahlarla (zehir, diş, boynuz, pençe vs.) donattığında, daima bu silahların rakipler arasında ayrımsızca kullanılmasını önleyecek uygun araçları da sağlamaktadır (Marinoff, 2014: 5).

İnsan türüne gelince doğal seleksiyonun bu oldukça ironik ekonomisi işlemez. İnsanlar ölümcül silahlardan yoksun biçimde dünyaya geldiklerinden biyolojik olarak programlanmış teslimiyet ya da taviz jestlerine sahip değillerdir. Onları rakiplerine ölümcül darbeler indirmekten ancak “kültürel” evrimin ürünü olan bazı özel jestler⁹ alıkoyabilir. Yine de muhaliflerini yok etmeye azmetmiş bir Hükümdarın böylesi jestlerden etkilenmesi düşük bir olasılıktır.

Yeniden Dağıtım Üzerinden “Bağımlı Kılma” Stratejileri

“Her kim ki gümüşe, mücevhere, sığırlara ve koyunlara sahiptir; tahıla sahip olanın kapısında oturacak ve bütün zamanını orda geçirecektir.” Tahıl üzerindeki kontrolün halklar üzerindeki kontrole dönüştürülebileceğini ima

⁹ Beyaz bayrak sallamak, elleri havaya kaldırmak, diplomasi, ateşkes gibi pratikler.

eden bu söz bir Sümer kil tableti (M.Ö. 3200-2000) üzerinde yer almaktadır (Paulette, 2016: 85). Demek ki yerleşik-devletli toplumlar ekonomik ödül veya mahrumiyetlerin siyasal mücadeledeki rolünün hep farkında olmuşlardır. O kadar ki muhaliflerin kaynaklara erişiminin etkin kontrolü, yargı ve emniyet üzerinden yürütülecek kahır ve şiddet pratiklerine olan ihtiyacı azaltabilir. *Kontrol* kavramını, iktidarın üretildiği araçlar olan “kaynaklara erişimi kısıtlayabilme kabiliyeti” anlamında kullanıyoruz. Bir toplumdaki iktidarın nihai doğası ve etkinliği, çok sayıdaki iktidar kaynağını tekelleştirmenin kolaylık derecesinden kaynaklanır (Earle, 2013: 16-17).

Yargı ve emniyet teşkilatı üzerinden üretilen şiddet muhalifleri geriletmek için etkili olsa da onları tümden yok etmek için yetersiz bir araçtır. Arendt’in (2012: 93) işaret ettiği gibi, eyleme giriştiğimizde yaptığımızın nihai sonuçlarını kesin olarak asla bilemeyeceğimize göre, şiddet ancak “kısa vadeli” amaçlar güttüğü zaman rasyonel kalabilir. Bunun Hükümdar için anlamı açıktır: Muhalifler, şiddetle geriletilmiş olsalar bile “varlık sürdürme” (subsistence) çabalarında başarılı oldukları sürece endişe kaynağı olmaya devam edeceklerdir. Oysa Hükümdarın uzun vadeli emelleri açısından ekonomik anlamda da kendilerini güvende hissetmemeleri gerekir. Yargısal, askeri ve diğer cebri kaynakları etkili biçimde tekelleştiren Hükümdarlar bile amaçlarına ulaşmak için ekonomik ve siyasal kaynaklara ihtiyaç duyarlar (Levi, 1988: 19).

Bununla birlikte, kaynaklar üzerindeki kontrol salt muhaliflerin yaşamını zorlaştırmakla kalmamalı, Hükümdarın takipçilerini ekonomik anlamda -devlete değil- kendisine “bağımlı” kılacak çözümleri de içermelidir. Ancak yargı ve emniyette olduğu gibi bu alanda da belirli sınırlılıklar söz konusudur. Ekonomik kaynaklar daha yoğun kullanılma kabiliyeti ve *maksimizasyon* açısından içsel olarak sınırlandırılmıştır. Bütün Hükümdarların yağmacı olduğu¹⁰ varsayımından hareket eden M. Levi (1988: 1-9), gelir oluşturma politikaları üzerinde belirleyici etkiye sahip başlıca üç sınırlama tespit eder:

1. **Diğer toplumsal aktörlerle bire-bir görelî pazarlık gücü:** Maddî kaynakların yöneten ve yönetilenler arasındaki dağılımının bir işlevidir. En önemli kaynak, maddî bir temele sahip olan ve “nicel” olarak ifade edilebilen kaynaklardır. Meşruiyet, statü ve otorite gibi kaynaklar maddî kaynaklardan türerler.

¹⁰ Levi’nin “Yağmacı Yönetim Kuramı” (The Theory of Predatory Rule), yöneticilerin mübadeleyi kolaylaştırmak ve kendi marjinal getiri oranlarını artırmak için yapıları planladıklarını varsayar (1988: 10-13).

2. **İzleme ve uygulama birimlerinin işletilmesinden ve ihlallerin cezalandırılmasından kaynaklanan işlem maliyetleri:** Bunlar daha çok ölçme (kaynakların dağıtımı), izleme (yurttaşlar ve devlet memurları), yaratma (kurumsal kurallar ve toplumsal aktörlerle sözleşmeler) ve uyuma zorlama (cebri araçların işletilmesi) ile ilgilidir.
3. **Yağmacının kendi indirgeme oranı:** Hükümdarın bireysel “zaman ufku”nu (time-horizon) ve algılanan yönetme güvenliğini tayin eden indirgeme oranıdır. Hükümdarın bugüne göre geleceğe verdiği değerle, bir başka deyişle iktidarda ne kadar kalacağına ilişkin öngörüsüyle ilgilidir. Örneğin bir askeri çatışma riski indirgeme oranını yükseltecektir.

Bu sınırlamalar, ekonomik yapı ve üretim araçlarının dağılımı, uluslararası bağlam ve mevcut hükümet biçimi üzerinden yağmaya konu kamu gelirlerinin miktarını tayin eder. Keza, giderlerde ciddi bir artışı göze almadan kamu gelirlerinin Hükümdarın kişisel serveti gibi kullanılma kabiliyeti sınırlıdır. Bu gelirleri yöneten kurumları ne iseler o yapan özellik, -en azından ilkesel düzeyde- uyrukların işlerini ve hayatlarını kolaylaştırmak, *kamusal* işleri yürütmek için örgütlenmiş olmalarıdır.

Öte yandan, kaynaklara erişimin klasik vergilendirme ve mali yaptırımlarla kontrolü Hükümdara uzun vadeli emelleri açısından yeterli avantaj sağlamaz. Hükümdar, vergi toplama işine arız olan içsel sınırlılıklardan kurtulabildiği ve ekonomik “artık”a el koymanın daha yaratıcı yöntemlerini bulabildiği ölçüde imha işinde ihtiyaç duyacağı kaynakları tedarik edebilir. Ekonomi üzerindeki kontrol, insanların yaşamı üzerinde kurulan doğrudan ve maddi bir iktidardır. Hükümdarın iktidarı, tahsis edebildiği toplam ekonomik artık’a dayalıdır (Earle, 2013: 85, 129).

Kandaşlığa dayalı *heterarşik* örgütlenme biçiminin egemen olduğu “eşitlikçi” topluluklarda (societas), üretim-dağıtım süreci çoğunlukla otoritesi asaletinden ve/veya cömertliğinden kaynaklanan bir liderin gözetiminde yönetilir. Cömertlik liderin iktidarını damgalayan temel özelliktir. Böylesi topluluklarda lider ancak kendi çıkarını gözetmediğini her vesile ile kanıtlayarak iktidarını koruyabilir; olası rakiplerinin muhalefetinden ancak yanında hiçbir şey tutmayarak sakınabilir. Lider takipçilerine karşı daima “hesap verebilir” olmak zorundadır. Eşitlikçi toplumsal düzen, potansiyel veya fiili bir liderin kendisinden memnun olmayan takipçileri tarafından terkedilebilmesinin kolaylığına dayalıdır.

Gıdanın kolektif yönetimi ve karşılıklı işbirliğine ihtiyaç duyan, hiyerarşiden yoksun küçük topluluklarda “ortak ambar” işlevi gören büyük binaların yokluğu, artık’a el koyan merkezi bir örgütlenmenin de yokluğunu ima eder. Bu topluluklarda tapınak ve saray benzeri yapıların bulunmayışı aynı ölçüde anlamlıdır. Kuzey Mezopotamya ve doğu/güneydoğu Anadolu’nun M.Ö. 7. binyıla tarihlenen en erken yerleşimleri böyledir (Frangipane, 2010: 81). Keza, *Çatalhöyük* yerleşiminde açık alanlar bitişik nizamdaki hane gruplarına münhasır iç avlular şeklindedir. Bir otoritenin veya topluluk adına ayınların icra edildiği “kamusal” alanlar bulunmaz. Yaygın tanrıça heykelcikleri ve duvar resimleri ise dinselliğin sembolik ve ritüel boyutlarının “hane içi” ile sınırlı olduğunun kanıtıdır. Nitekim depolama da ortak değil hane içidir (Frangipane, 2010: 83).

Sınırları az çok belirli bir toprak parçası üzerinde *hiyerarşik* biçimde örgütlenmiş devletli-uygar toplumlarda (civitas) ise siyasallık büyük ölçüde “devlet kurmak” projesinin gereksindiği eylemlerle damgalanmış durumdadır. Bu toplumlarda devlet kurmak, çoğu kez zannedildiği gibi salt siyasal ve toplumsal felsefe alanındaki soyut çalışmalardan veya otorite, kural, görev ve bağımlılıkla ilgili mevcut anlayışların yeniden tanımlanması çabalarından oluşmaz. Devlet kurmak, temel gıdaların ve kaynaklarının dağıtım ve üretimi üzerinde kontrol gerektiren bir dizi “güç kapma” (power grabs) eylemini de içerir (Paulette, 2016: 103).

Tayınlama ya da “Tanrıları Beslemek”

Devletli toplumlarda Hükümdarın muhalefeti sindirme gücü, tam olarak üretim ve mübadele üzerindeki kontrol kabiliyetine bağlıdır. Bunun için kaynakların yeniden dağıtımının olabildiğince siyasallaştırılması anlamlıdır. Hükümdar bu sayede politik ekonomiden elde edilen “artık”ı askeri ve ideolojik gücünü geliştirmek ve muhalifleri denetim altına almak için kullanabilir; doğrudan kendine bağlı silahlı muhafızlar, toplumu etkileyen şair ve yazarlar, bilginler, rahipler, büyücü ve sihirbazlar besleyebilir.

Hükümdarlar bu gibi kurumsal bağımlılıkları genellikle “tayınlama” (rationing) olarak bilinen yöntem üzerinden güvenceye almışlardır. Kaynakların yeniden dağıtımının arkaik formunu temsil eden tayınlama, çalışması karşılığında bir kimseye sağlanan temel ihtiyaç maddelerinin standartlaşmış formunu temsil eder. Tayınlama, mesaisini Hükümdarın hizmetinde geçiren bağımlıların toplam üretimden sağlanan ödemelerle beslenmesini mümkün kılar.

Antik Mezopotamya’da ödemeler genellikle *tahıl* cinsinden yapılırdı. Erken Hanedanlık (M.Ö. 2900-2350) ve Akad (M.Ö. 2350-2200) dönemlerine tarihlenen saray tipi muhkem yapıların tahıl depolamaya mahsus büyük odalar veya silolar içermesi bundandır. Devletin kontrolü altındaki topraklardan kaldırılan ürün bu “saray-depo”larda toplanır, dağıtım buralardan yapılırdı. Buralardan aynı zamanda krala ait işliklerde, dokuma tezgâhlarında, tahıl öğütmede, ekmek yapımında, bira imalinde vs. çalışan kadın ve erkek işçilere, saray çalışanlarına da tayın verilirdi (Paulette, 2016: 94-95). Muhasebe kayıtları bu malların çalışanlara statülerine göre nasıl dağıtıldığını göstermektedir.

Bununla birlikte, kaynakların merkezde toplanmasının görünürde bir “vergilendirme” veya haraca bağlama anlamına gelmediği bilinmelidir. İnsanların ürettikleri değer bir kısmından Hükümdar lehine gönüllüce feragat ettiklerinde mutlu olmalarını sağlamak gibi zor bir işi rahiplerin başarmış olması önemlidir. Antik toplumlar açısından ürünün belirli bir kısmını tanrı(lar) için ayırmak makul ve kutsanan bir davranıştı. Rahipler, bu amaçla özgün sayılabilecek bir söylem geliştirmişlerdi: Asıl amaç “Tanrıları beslemek”ti. Her kent devletinin bir koruyucu tanrısı vardı ve sarayın veya tapınağın ambarlarına yapılan teslimatlar bu tanrıların beslenmesi içindi. Bununla birlikte, halk tapınağa girip tanrıyı yemek yerken izleme hakkına sahip değildi. Ancak bayramlarda ve *cultic* etkinliklerde tanrının bir temsili tapınak dışına çıkarılarak halka gösterilirdi (O’connor, 2015: 42).

Rahiplerin bu ve benzeri söylemlerinin maddi arka planını tahmin edebiliriz: Tayınlama sistemi ancak ekonomik açıdan anlamlı bir artık’ın varlığında işler. Hükümdar ancak bu sayede üretim dışı bağımlıları besleyebilir. Artık-tayın dengesinin korunması, üretici güçlerin görece az gelişmiş olduğu toplumlarda geleneksel geçim ekonomisinin sınırlarının zorlanmasını gerektirir. “Ekonomik maksimizasyon” odaklı bu sistemin bekası açısından üretici güçler ve bilhassa emek daima *ulvi* amaçlar için seferber edilmelidir.

Beyne Giden Yol veya “Gastro-Politik”

Görüleceği gibi, Antik Mezopotamya’da devlet kurma işi büyük ölçüde *gastro-politik* önlemler üzerinden başarılmaktadır. Gıda etrafındaki toplumsal etkileşimlerden doğan gastro-politik’i, kabaca “gıda ve gıda kaynakları üzerindeki çatışma ve rekabetin yarattığı gerilimin yönetilmesi” olarak tanımlayabiliriz. Gıda, kişiler ve gruplar arasında kan ve spermin sağladığından daha güçlü bir akrabalık sistemi yaratırken kendisi üzerinden bağlantılı hale gelen *heterojen* kişi ve grupların *homojenleşme* olasılığını

artırır (Appadurai, 1981: 507). Buna göre gastro-politik, gıda ile ilişkili anlamların, gıdanın siyasal, dinsel ve diğer toplumsal amaçlarda tüketimi ve sunumu üzerinden manipüle edilmesini de içerir.

Gıdanın bu özelliği sayesinde ki tayınlama “alan el” (bağımlılar) ile “veren el” (Hükümdar) arasında *ataerkil* bir anlaşma yaratır. Farklı bir bağlamda da olsa bu anlaşmaya ilk kez gönderme yapan İbn Haldun (1989: 463) olmuştur:

İhsanıyla birini yetiştiren kimse ile onun ihsanıyla yetißen kişi arasında hususi bir bağlantı husule gelir. Bu bağ da kölelik ve anlaşma vasıtasıyla husule gelen bağlantı yerini tutar, arada nesep bağı olmadığı halde yakınlık sağlamlaşır ve nesepten husule gelen fayda elde edilir.

Üretici güçlerin düşük düzeyi nedeniyle Antik Mezopotamya’da gastro-politik nerdeyse tümüyle tahılın ekimi, hasadı, depolanması ve dağıtımıyla ilgiliydi. Günümüzde ürünler çeşitlenmişse de yeniden dağıtımın temel mantığı -en azından devletin “sürekli inşa” halinde olduğu toplumlarda değişmemiştir: Yaşamsal olan aynı zamanda siyasal olandır. Siyasal hedeflere ulaşmanın kolay ve kestirme yolu insan bedeninden geçer ve çoğu Hükümdar takipçilerini kendisine gastro-politik açıdan “bağımlı” kılmadığı takdirde uzun vadeli emellerine veda etmesi gerektiğinin farkındadır.

Bağımlılık ve Sadakatin İnşası

Hükümdarın gözünde “devlet kurmak”, temel ihtiyaçlarını karşılamada kendisine güvenen bağımlı bir emek gücünün yaratılması demektir. Bağımlıların Hükümdar karşısındaki durumunu Sümer kil tabletlerinden okumak mümkündür. Örneğin bugünkü Irak’ın güneyindeki antik *Shuruppak* (Fara) kent devletinde, tayın alanlara “ekmek yiyenler” anlamında *lü-lü-ninda* denirdi. Tayın dağıtılan kişilerin adlarını, statü ve mesleklerini içeren kil tablet arşivleri, çevresinde geniş halk kitlelerinin örgütlendiği güçlü bir yönetsel merkezin varlığını kanıtlamaktadır (Martin, 1988: 98-99). Tayın listelerinde adları yer alan bireylerin, evcil hayvan sürülerinin muhasebe kayıtlarına paralel biçimde ve açıkça aynı terimlerle kaydedilmiş, eş deyişle “sürüleştireilmiş” olması anlamlıdır (McC. Adams, 2004: 46).

Bağımlılık çeşitli formlarda olabilir: Bazıları kendisini varlıklı bir patrona veya saraya bağlı halde bulurken bazıları hizmeti karşılığında yüklü maaşlar veya tayınlarla destekleniyor olabilir; bazıları büyük toprak tahsisleriyle bağımlı hale gelmiş olabilir. Bu bağımlılık yapısı toplumsal

merdivenin her bir basamağında tekrarlanarak büyür ve nihayet bütün hane halklarını içine alan katmanlı bir yapıya evrilir (Paulette, 2016: 99). Bu yapıda bağımlılara ödenen tayınlar özgür işçilere ödenen ücretten işlevsel açıdan farklılık gösterir. Tayın üretimden çok sadakatin karşılığıdır; tayın verilenler Hükümdar için çalışmaya zorlanan veya çeşitli nedenlerle buna mecbur kalan yarı-özgür işçilerdir. Hükümdar ve takipçilerinin genişleyen serveti için başlıca temel, emeğin kontrolüdür (Frangipane, 2010: 80).

Ekonomik artık'ın dağıtımının tek elden yapıldığı durumlarda bireyler biyolojik varlıklarını büyük ölçüde mevcut tayınlama mekanizmasına eklenerek güvenceye alabilirler. Devlet kurma sürecinin başında Hükümdarlar çeşitli önlemlerle üretimi artırmaya odaklandıklarından, üretim ve dağıtım sürecinde genellikle “herkese ihtiyacı kadar, herkesten yeteneğine göre” ilkesi egemendir. Aşağıdan yukarı doğru yönelen mal ve emek akışının karşılığı, yukarıdan aşağı doğru bir dizi dinsel ve siyasal içerikli hizmetle ödenir. Özetle, “karşılıklık” temelinde kurulmuş bir işleyiş söz konusudur (Frangipane, 2002: 290). Bu işleyişte, Hükümdar ve takipçileri arasındaki alışveriş bir “alan el-veren el” ilişkisinden çok tarafların eşit, yükümlülüklerin karşılıklı olduğu bir “arasında” ilişkisi yaratır. Üretim sürecine ve tayınlama mekanizmasına katılım iki tarafın da yararına olduğundan teşvik edilir.

Nüfusun önemli bir kısmı merkezi olarak yönetilen bir yeniden dağıtım sistemi tarafından desteklendiğinde ise Hükümdar rıza ve itaati satın almaya yeterli bir artık'ı kontrolünde tutmaktadır. Öyleyse kartları yeniden dağıtmanın vakti gelmiş demektir. Çünkü ekonomik artık büyüdükçe kaynaklar üzerindeki rekabet de yoğunlaşacak, Hükümdarı bekleyen riskler artacaktır. Mekanizmaya katılmanın ön koşulu artık Hükümdara sadakattir; bu konuda şüphe uyandıranların mekanizmanın dışına itilmesi siyasal açıdan meşrudur. Bunlar için kaynaklara erişim imkânsız değilse de zordur; yeterince güçlülerse Hükümdarla mücadeleye girişecekler veya kendilerine başka yaşam alanları aramak zorunda kalacaklardır.

Görüleceği gibi, muhaliflerini yok etmeye azimli bir Hükümdar için devlet, uyruklarının barış ve esenliğini gözetken bir aygıt olmaktan çok “bağımlılık ve kontrolün organize yapısı” işlevi görür. Antik Mezopotamya örneği, Hükümdar için tayınlarla beslenebilecek bağımlı sayısının, daha doğrusu el konulan artık'ın yaklaşık “besleme kapasitesi”nin kritik önemde olduğunu göstermektedir. Bağımlılıkların “kurumsal” hale getirilebilmesi için merkezileşmiş *depolama* ekonomisinin çekim gücünün artırılması zorunludur. Bu ise ancak yönetsel araçların üretken kapasiteyi sonuna kadar zorlayıp artık'ın devlet hazinesine aktarılmasını güvenceye alacak biçimde

tasarlanmasıyla mümkündür (Paulette, 2016: 95). Bunu yukarıda ekonomik maksimizasyon olarak adlandırmıştık. Mal ve emek akışının daha fazla insanı akışın yoğunlaştığı yere doğru çekmesi doğaldır. Aşağı Mezopotamya'nın *Uruk* gibi ilk kent yerleşimleri böyle ortaya çıktı. Uruk devlet sisteminin başlıca özelliği, ekonomik artk'ın ve onun tayın formunda dağıtımının merkezileşmesi idi (Frangipane, 2010: 80).

Büyücüler, Bilginler ve Rahipler

1902-3 ve 1931 yıllarında *Shuruppak* yerleşiminde yapılan kazılarda¹¹ *Erken Hanedanlık-IIIa* dönemine (M.Ö. 3. binyıl ortası) tarihlenen toplam 32 adet silindir biçimli silo bulunduğunda (Martin, 1988: 47, 110) hiçbir arkeolog bunu kentin koruyucu tanrısının iştahıyla açıklamaya girişmedi. Siloların boyutlarına bakılırsa (her biri ortalama 4 metre çapında, 10 metre derinliğinde idi), çok sayıda insan kurumsal kaynaklardan sağlanan gıda ve diğer düzenli tahsisler üzerinden bağımlı hale getirilmişti. Peki, ne kadar insan?

Bağımlılığın ölçülmesi veya modellenmesine yönelik çalışmaların özellikle basitleştirmedeki sorunlar nedeniyle birtakım güçlükler içerdiği açıktır. Bununla birlikte, depolama ekonomisinin “nicel” boyutlarına odaklanıldığı takdirde devlet kurmanın mantığı, lojistik yönleri ve sınırlarına nüfuz edilebilir. Nitekim Giuseppe Visicato, yine *Shuruppak*'ta bulunan tahıl depolama ve dağıtımına ilişkin veriler içeren 1000'den fazla tablet belgeye dayanarak buradaki siloların yaklaşık 20.000 kişiyi 6 ay boyunca besleyebileceğini hesaplamıştır (Paulette, 2016: 101). O zaman şu soruyu sorabiliriz: Ne kadar insan bağımlı kılındığında Hükümdar muhaliflerin topyekûn imhası için başlatacağı bir savaşta zaferden emin olabilir?

Açıktır ki bu soruyu yanıtlamak merkezi ekonominin besleme kapasitesine ilişkin bir dizi ölçüm ve tahminde bulunmayı gerektirir. Nitekim Antik Mezopotamya'da sarayın tayınlaması altında çalışan bilginlerin başlıca uğraşı da bu olmuştur. Başta yazı olmak üzere ilk kayıt ve sayı sistemlerinin, alan ve hacim ölçümüne ilişkin hemen bütün formüllerin bu coğrafyada geliştirilmiş olması rastlantı değildir. Akad krallarının ilk takvim ve standart ağırlık ve ölçüler sistemini yürürlüğe koymaları, depolama ekonomisinin ve yeniden dağıtımın merkezileştirilmesinde karşılaşılan pratik sorunları çözmek içindi (Paulette, 2016: 92). Keza, M.Ö.

¹¹ *Shuruppak*'ta 1902-3 yıllarında Alman D.O.G. ekibi tarafından; 1931 yılında Pennsylvania Üniversitesi müzesine bağlı bir ekip tarafından yürütülen kazılarla ilgili ayrıntılar için bkz. Martin (1988).

IV. binyılın birinci yarısına tarihlenen ilk mühürler ve *cretulae* (üzerine mühür basılan kil kalıplar) ürün fazlasının ortak ambarda toplanıp sonra yeniden dağıtılmasını belgelemekten başka bir amaç taşıymıyordu (Frangipane, 2002: 125, 203).

Bilgin ve zanaatkârların buluşları sayesinde kaynakların kontrolü, depolanması ve dağıtımına ilişkin lojistik ve fiziksel kısıtlar zamanla ortadan kalkmıştır. Günümüzde muhtemelen çok az Hükümdar dağıtmak için tahıl ve benzeri değerleri sarayında depolama ihtiyacı duymaktadır. Yine de Sümer ve Akad krallarından beri Hükümdarlar zalim olarak tanınmaktan utanmadıkları durumlarda bile kendilerini bilgin ve zanaatkârların koruyucusu olarak tanıtmaktan hep gurur duymuşlardır.

Hükümdarın uzun vadeli emellerinin tayınlama ile bağımlı kılınan nüfus tarafından iyice anlaşılıp onaylanması da en az tayınlama kadar önemlidir. Halk, Hükümdarla arasındaki hizmet alışverişinin “karşılıklı” dengeli olduğunu düşünmelidir. Ekonomik artık’a Hükümdar tarafından el konulduğu her durumda gıdanın yeniden dağıtımının “ritualize” edilmesi bundandır. *Eridu* gibi M.Ö. 6. binyıla tarihlenen Güney Mezopotamya yerleşimleri böyledir (Frangipane, 2010: 80). Çoğunluğun egemenliği yalnızca demokrasilerde işliyor olsaydı kuşkusuz Hükümdar muhalifleri ezmek için halkın desteğine ihtiyaç duymayabilirdi. Ancak Jouvenel’in (1962: 106) vurguladığı gibi, bu varsayım *fantastik* bir yanılsamadır: “Tek başına bir bireyden başkası olmayan Hükümdar, başka hükümet biçimlerinde olduğundan daha fazla toplumun genel desteğine ihtiyaç duyar.”

Bağımlıların Tanrı ve/veya Hükümdarın iradesine toptan tabi kılınıp muhaliflerin kahredilmesini öngören bir siyasal vizyonun başarısı, yeniden tanımlanan otorite, itaat, sadakat, görev vb. anlayışların ortak kültür ve dünya görüşüne ait mevcut “kavramsal repertuar” üzerinden kitlelere aktarılmasına bağlıdır. Büyücüler, sihirbazlar ve rahipler bu alandaki becerileri sayesinde Hükümdarlar katında daima saygın bir konumda olmuşlardır. Latin Amerikalı Katolik rahiplerin yoksuldan yana duruşları kuralı doğrulayan bir istisna gibi görünmektedir.

Özetle, Antik Mezopotamya’nın güneyindeki sosyo-politik yapı lider-takipçi bütünleşmesinin bilinen en eski formunu temsil etmesi açısından önemlidir. Tanrılar, krallar ve halk gıdanın üretim, dağıtım ve tüketimine ilişkin mekanizmalar üzerinden birbirine bağlanmıştı. Bu bağlantının çoğumuzun aşına olduğu türden bir çimentosu vardır: *Sadakat*. Böylesi toplumlarda sadakat saadetin ön koşuludur. Söz konusu mekanizmanın dışında kalanların geride çok az yazılı veya arkeolojik kayıt bırakması

anlamlıdır.¹² Muhaliflerin topyekûn imhasını başarmış bir Hükümdarın, onların bir zamanlar “var” olduklarını gösteren maddi kanıtlara da aynı duyguyla yaklaşması güçlü bir olasılıktır.

Sonuç

Uzun vadeli emelleri olan bir Hükümdarın yargı ve emniyet kurumları ile kaynakların yeniden dağıtımına ilişkin ekonomi-politik senaryolar üzerinde yoğunlaşması anlaşılabilir bir durumdur. Sınırlı sayıdaki tarihsel kayıt ve gözlem, bunlardan birindeki başarının diğer ikisinden bağımsız olmadığını, üçünde de eş zamanlı bir başarının zorunlu olduğunu göstermektedir. Hükümdar, başında bulunduğu devlet aygıtının tabi olduğu sınırlılıkları iyi anladığı, bunları aşmak için uygun zamanı kollayabildiği ölçüde başarılı olacaktır. Bireysel çılgınlık hali -gerekli olmakla birlikte- tek başına yeterli dürtü sağlamamaktadır.

Tarihçiler taç giyince çıldıran bir kral kaydetmemişlerse bunun nedeni herhalde, Jouvenel’in (1962: 161) “muhafazakâr” olarak nitelediği yerleşik devlet kurumlarının böyle bir çılgınlığı desteklememiş olması yanında çılgınca emelleri frenleyecek kadar etkili bir muhalefetin varlığı gibi görünmektedir. Mutlakîyetin en katı formlarına sahip monarşilerde bile güç az veya çok “dengelenmiş” durumdadır. Güçler ayrılığı görece yeni olsa da “güçler dengesi” siyasal örgütlenmelerin varoluşuna içkindir. Bu denge kendi karşısına (güç dengesizliği) dönüştüğünde Hükümdarın da artık bir çete reisine dönüşmesi diyalektik bir zorunluluktur. Arendt (2012: 64) bunu “şiddetin iktidarı tahrip gücü” ile açıklar: “Bir silahın namlusunun ucunda en etkin komutlar gelişir, anında ve en mükemmel itaate neden olur. Ama bir silah namlusunun ucunda asla iktidar gelişemez.”

Demek ki bir Hükümdarın merkezi siyasal yapıların üç başat öğesini uzun vadeli emellerine uygun olarak tasarlamayı başarması, ancak kendini *olumsuzlaması* ile mümkündür. Bir başka deyişle, Hükümdar kendi karşısına

¹² Asur kralı *Ashur-nasır-apal* (M.Ö. 884-859) muhaliflerinin akıbeti hakkında bilgi verme ihtiyacı duyan nadir hükümdarlardandır: “Kent kapısının karşısına bir sütun diktirdim ve ayaklanmış olan tüm şeflerin derilerini yüzüp sütunu onların derisiyle kapladım. İçlerinden bazısını sütunun içine gömdüm, bazılarını sütun içinde kazığa çaktırdım ve diğerlerini sütun çevresindeki kazıklara bağladım. Topraklarımın sınırlarındaki çoğunun derilerini yüzdüm, duvarları onların derisiyle kapladım. Ayaklanan subaylar ve kraliyet memurlarına gelince, kollarını ve bacaklarını kestirdim.” Anlaşılan, kral bu işkence gösterisiyle olası muhaliflerine karşı etkileyici bir uyarıda bulunmak istemişti (Olmstead, 1918: 225).

dönüşmediği sürece muhaliflerini yok etmek gibi maliyetli bir projeyi hayata geçiremez. Öyle ya, yargıçlar onun adına karar verecek, muhafızlar onun adına infazda bulunacak, tayınlar onun adına dağıtılacaktır. Bunun için Hükümdar öncelikle kendini “meşru” kılan siyasal sistemi yadsıyıp tahrip etmeye girişmeli (1); tasarımlarını bir *state-making* süreci üzerinden yürürlüğe koymalı (2); bağımlılarla etkileşiminde gastro-politik’in yol göstericiliğinden, rahiplerle büyüçülerin ilhamlarından yararlanmalıdır (3).

Hükümdar açısından devlet, öyle basitçe ortaya çıkıp şekle bürünen bir varlık değildir, bir inşa sürecidir. Ancak *state-making*, başlanan ve nihayet tamamlanan bir süreç gönderme yapmaz. Devlet, bir bütün olarak sürekli “inşa halinde” tutulmalıdır. Devletin yeniden yapılandırılması, yönetim reformu, yargı reformu, eğitim reformu vb. projeler, muhaliflerin çoğu kez tanıttığının aksine içi boş söylemlerden fazlasını ifade eder. Kuruluşu tamamlanmış bir devlet Hükümdarın sonu demektir.

Karşısında uzun vadeli emellerini dengeleyecek bir güç kalmadığında, Hükümdar artık bir *çete* reisi veya *gangster* takımının lideri olarak tanınmayı bekleyebilir. İktidarın yerine şiddeti koyarak bu zafere erişmiş olması önemlidir. Demek ki iktidarını dengeleyen güçlerin yokluğunda, Hükümdar ve takipçilerinin devleti meşru şiddet tekeli kullanarak ve nihayet onu da aşarak bir çeteye dönüşmesi mümkündür. Yine de hiçbirinin böyle bir zaferi kutlamaya fırsat bulamaması halefleri için yeterince öğreticidir.

KAYNAKÇA

- Appadurai, A. (1981) “Gastro-politics in Hindu South Asia”, *American Ethnologist*, 8(3), 494-511.
- Appadurai, A. (2006) *Fear of Small Numbers: An Essay on the Geography of Anger*, Durham & London: Duke University Press.
- Arendt, H. (2012) *Şiddet Üzerine*, (B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Earle, T. (2013) *Şefler Nasıl İktidara Geldiler?* (B. Gürel, D. Demiröz, Çev.). İstanbul: Versus.
- Frangipane, M. (2002) *Yakınoğu’da Devletin Doğuşu*, (Z. İlkelen, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Frangipane, M. (2010) “Different models of power structuring at the rise of hierarchical societies in the Near East: Primary economy versus luxury”, *Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East*, D. Bolger & L.C. Maguire (Eds.). Barnsley, UK: Oxbow Books, 79-86.

- Gely, R. ve Spiller, P.T. (1989) *The Political Economy of Supreme Court Constitutional Decisions: The Case of Roosevelt's Court Packing Plan*. Working Paper Series on the Political Economy of Institutions No. 29. College of Commerce and Business Administration, Bureau of Economic and Business Research, University of Illinois Urbana-Champaign.
- González, R.J. (2007) "Towards mercenary anthropology?" *Anthropology Today*, 23(3), 14-19.
- Gusterson, H. (2007) "Anthropology and Militarism", *Annual Review of Anthropology*, 36, 155-175.
- Hobbes, T. (2013) *Leviathan*, (S. Lim, Çev.). İstanbul: YKY.
- Holston, J. ve Appadurai, A. (1996) "Cities and citizenship", *Public Culture*, 8, 187-204.
- İbn Haldun (1989) *Mukaddime (Cilt I-II)*, (Z.K. Ugan, Çev.). İstanbul: MEB.
- Jouvenel, B. (1962) *On Power: Its Nature and the History of its Growth*, (J.F. Huntington, Trans.). Boston: Beacon Press.
- Leuchtenburg, W.E. (1966) "The Origins of Franklin D. Roosevelt's "Court-Packing" Plan", *The Supreme Court Review*, 1966, 347-400.
- Levi, M. (1988) *Of Rule and Revenue*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Marinoff, L. (2014) "Biological Roots of Human Conflict", *Journal of Conflictology*, 5(2), 2-13.
- Martin, H.P. (1988) *Fara: A Reconstruction of the Ancient Mesopotamian City of Shuruppak*, Birmingham: Chris Martin & Associates.
- Martín-Baró, I. (1989) "Political violence and war as causes of psychosocial trauma in El Salvador", *International Journal of Mental Health*, 18(1), 3-20.
- McC. Adams, R. (2004) "Reflections on the Early Southern Mesopotamian Economy", *Archaeological Perspectives on Political Economies*, G.M. Feinman & L.M. Nicholas (Eds.). Salt Lake City: University of Utah Press, 41-59.
- McFate, M. (2007) "Building Bridges or Burning Heretics?: A Response to González", *Anthropology Today*, 23(3), 21.
- Montesquieu (1998) *Kanunların Ruhu Üzerine (Cilt-I)*, (F. Baldaş, Çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Olmstead, A.T. (1918) "The Calculated Frightfulness of Ashur Nasir Apal", *Journal of the American Oriental Society*, 38, 209-263.

- O'connor, K. (2015) *The Never-Ending Feast: The Anthropology and Archaeology of Feasting*, London: Bloomsbury Academic.
- Paulette, T. (2016) "Grain, storage, and state making in Mesopotamia (3200-2000 BC)", *Storage in Ancient Complex Societies: Administration, Organization, and Control*, L.R. Manzanilla & M.S. Rothman (Eds.). NY: Routledge, 85-109.
- Samimian-Darash, L. & Stalcop, M. (2016) "Anthropology of security and security in anthropology: Cases of counterterrorism in the United States", *Anthropological Theory*, 0(0), 1-28.
- Scheper-Hughes, N. (1992) *Death without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*, Berkeley: University of California Press.
- Sluka, J.A. (2000) "Introduction: State Terror and Anthropology", *Death Squad: The Anthropology of State Terror*, J.A. Sluka (Ed.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1-45.
- Tilly, C. (1985) "War Making and State Making as Organized Crime", *Bringing the State Back In*, P. Evans, D. Rueschemeyer & T. Skocpol (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 169-187.

